

PREDGOVOR

Formiranje Prve dalmatinske brigade, početkom septembra 1942. godine, pada u vrijeme kada razvoj NOR u Dalmaciji poslije početnih neuspjeha pa i poraza u 1941. godini, (već u proljeće 1942. godine) doživljava snažan uspon. Komunistička partija i skojevska organizacija brzo konsoliduju i ojačavaju svoje redove. Sa poukama i stečnim iskustvom razvijaju široku političku aktivnost i raznovrsne oblike organizovanja naroda za vođenje oružane borbe protiv okupatora i izdajnika. Politički uticaj NOP-a sve više prevlađuje a njegova brojnost, organizovanost i intenzivna politička i druga aktivnost daju borbi protiv okupatora opštenarodni karakter.

U ljeto 1942. godine na cijelom području Dalmacije formiraju se brojne partizanske čete, bataljoni i odredi a priliv boraca teče neprekidno i u sve većem broju. Čestim napadima i sukobima sa neprijateljem jedinice brzo vojnički i moralno-politički jačaju i nanose neprijatelju sve veće ljudske i materijalne gubitke. Tako je formiranje jedinica brigadnog sastava došlo kao logična posljedica tog dinamizma, a dolazak druga Tita sa proleterskim brigadama na područje zapadne Bosne dalo je tome neposredan podsticaj, političku snagu i bogato borbeno iskustvo.

Poznato je iz istorije našeg NOR-a da je teritorijalno odredsko organizovanje koje je prevladavalo u početnoj fazi našeg oslobodilačkog rata preraslo u novi kvalitet kada je došlo do formiranja pokretljivih operativnih jedinica, koje su bitno povećavale mogućnosti uspješnijeg vođenja oružane borbe na cijelom jugoslavenskom ratištu i postale organizaciona osnova daljnje izgradnje narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Takva mudra i dalekovida politika maršala Tita u izgradnji oružanih snaga nove Jugoslavije zasnivala se na svijesti većine boraca i komandnog kadra koji su bili spremni da se odvoje od rodnog kraja i da borbu protiv okupatora i svih izdajnika vode na svakom dijelu jugoslovenskog ratišta, uz mnogo veće fizičko i psihičko naprezanje u sve oštrijim i složenijim bitkama. Taj proces sazrijevanja, međutim, nije tekao bez većih ili manjih teškoća.

Vojno organizovanje partizanske vojske u brigade odvijalo se u Dalmaciji vrlo dinamično. Borbeno i patriotsko raspoloženje boraca bilo je izvanredno, dok je sam čin formiranja brigada prolazio u slavljeničkom raspoloženju. To je na besprimjeran način posebno došlo do izražaja dolaskom stotina i hiljade boraca – dobrovoljaca mladića i djevojaka koji su neposredno upućivani i spremno odlazili u prorijeđene redove prole-

terskih i ostalih brigada Operativne grupe Vrhovnog štaba. Od septembra 1942. do februara 1943. godine formirano je pet brigada. Prva i Druga brigada ubrzo ulaze u sastav 3. odnosno 2. divizije, a Treća, Četvrti i Peta brigada u sastav novoformirane 9. dalmatinske divizije NOVJ.

U četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi one su se našle a grupaciji jedinica pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Razvoj vojne situacije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi nametnuo je novoformiranu 9. dalmatinskoj diviziji vrlo teške zadatke koji su bili iznad njenih borbenih i fizičkih mogućnosti, a posebno prenošenje teških ranjenika preko zaleđenog Prenja. U odsudnim bitkama našeg oslobodilačkog rata u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi, od ukupnog broja boraca, oko jedna trećina bila je iz Dalmacije, a od ukupnog broja poginulih i nestalih i? Dalmacije je oko 40"/«.

Pojavom monografije o Prvoj dalmatinskoj brigadi dobijamo dugo očekivanu i neophodnu publikaciju. Ona cjelovito, na osnovu dijela sačuvane dokumentacije te svjedočenjem i viđenjem samih učesnika, daje bogatu i ubjedljivu sliku njenog herojskog borbenog puta. Njena sadržina pokazuje i potvrđuje da je Prva dalmatinska brigada svoju ratnu slavu, priznanje, ljubav i zahvalnost naroda zaslužila u brojnim i teškim bitkama od oslobođenja Jajca i Prozora, na Sutjesci, na Sumartinu (Brač), kod Vukovog klanca, na Kninu, Mostaru, pa sve do završnih operacija za potpuno oslobođenje naše zemlje. Na svom dugom ratnom pohodu brigada se sa jednakom odlučnošću borila protiv talijanskih i njemačkih okupatora, kao i protiv njihovih pomagača ustaša i četnika. Brigada je formirana od četiri u borbama već prekaljena bataljona iz sjeverne, srednje i južne Dalmacije u čijem su se sastavu nalazili Hrvati i Srbi, Zagorci, primorci i otočani, radnici, seljaci i ribari, đaci, studenti i intelektualci. Krenuvši iz svoje Dalmacije odmah po formiranju, ona je odanošću i hrabrošću svojih boraca i brzim sazrijevanjem svoga komandno-političkog i borbenog sastava ubrzo izrasla u snažnu udarnu jedinicu koja je sa uspjehom ostvarivala i najteže zadatke. Okupatorske jedinice su je respektovale, a domaći izdajnici se nje bojali.

Uz visoke vojničke vrijednosti brigada je svojim pretežno hrvatsko-srpskim sastavom u kojemu je bilo i pripadnika drugih naših naroda kao i italijanskih antifasista, snažno motiviranih ciljevima NOP-a, uz brojnu i vrlo uticajnu partijsku i skojevsku organizaciju, n-a najbolji način reprezentovala bratstvo i jedinstvo, šireći ga među narodom u svim krajevima kroz koje je prolazila i gdje se borila. Drug Tito u svom poznatom govoru na Visu odao joj je visoko priznanje kao jednoj od najboljih naših jedinica. Brigada je tada dobila naziv proleterska. Poznatom i popularnom partizanskom pjesmom »Naša prva dalmatinska« na divan način iskazali su joj svoju ljubav i zahvalnost borci i narod Dalmacije.

Iako je ova vrijedna monografija rezultat manjeg ili većeg doprinosa mnogih njenih boraca i starješina, treba ipak odati posebno priznanje drugovima Mirku Novoviću, Anti Kronji Cenci, Bogdanu Stupam i Vasi Đapiću koji su sa velikom ljubavlju, tmađom i izuzetnom upornošću uspjeli da savladaju mnoge teškoće u prikupljanju građe, njenoj obradi i provjeri i konačnoj pripremi za štampu. Njihova je posebna zasluga što

su sa pravom obratili posebnu pažnju obradi i dokumentovanju uloge brigade u najtežoj bici našeg oslobodilačkog rata, u proboju na Sutjesci. Vjernom rekonstrukcijom događaja pokazali su da je brigada uspjela da u hrabrom i odlučno vođenom napadu razbije jako utvrdene neprijateljske položaje i probije se iz obruča kao organizovana jedinica.

Uz mnoge vrijednosti ova će monografija sigurno biti nezaobilazan dokument i svojevrsan spomen Prvoj dalmatinskoj brigadnoj jedinici, njenim ljudima – mrtvima i živima – idealima kojima su bili prožeti, te hrabrosti i žrtvama preko kojih su ih ostvarivali. Evocirajući tu herojsku prošlost ova nas knjiga svojom osnovnom porukom podstiče i hrabri.

Ivica Kukoč

RIJEČ AUTORA

Bilo je krajnje vrijeme da se napiše monografija o 1. dalmatinskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj proleterskoj brigadi, jednoj u nizu najslavnijih brigada naroda i narodnosti Jugoslavije, koja se dosljedno i nesebično borila od svog formiranja 6. septembra 1942. godine do kraja narodnooslobodilačkog rata, sredinom maja 1945. godine. Pisati njenu monografiju u znatno poodmaklom vremenu od završetka rata bilo je otežano, jer o mnogim borbama i radu brigade ne postoje do 1944. godine izvorni dokumenti ili postoje samo djelomični i škrti podaci, a pamćenje preživjelih boraca i starješina zbog minulih godina nije uvijek pouzdan oslonac pri utvrđivanju činjenica. Posebne teškoće su nastajale kad je trebalo utvrditi starješinski sastav koji se u ratu često mijenjao iz poznatih razloga – odlaska na druge dužnosti zbog stvaranja novih jedinica, čestog izbacivanja iz stroja starješina koji su u borbama prednjačili svojom hrabrošću, a poneko od starješina je zamjenjivali jer nije odgovarao svojoj dužnosti.

Teško je bilo utvrditi i spisak boraca brigade prilikom njenog formiranja, a naročite teškoće nam je zadavalo utvrđivanje spiska poginulih boraca u toku rata. Za utvrđivanje podataka prije svega o borcima poginulim u NOR-u veliku pomoć su nam pružili opštinski odbori SXJB-NOR-a Dalmacije, kao i mnogi preživjeli borci naše brigade.

U radu na izradi monografije, a naročito u utvrđivanju pojedinih činjenica, veliku pomoć su nam pružile preživjele starješine 1. dalmatinske brigade, kao i brojni borci koji su sa velikim interesom pratili tok rada na monografiji. U tom su se naročito isticali drugovi iz Kluba 1. dalmatinske NOU proleterske brigade iz Splita. U prikupljanju materijala znatnu pomoć nam je pružio Vojnoistorijski institut u Beogradu, Jstorijski institut radničkog pokreta u Splitu i drugi, kao i jedan broj vojnih starješina koji su se u ratu nalazili u jedinicama što su vodile borbe zajedno sa našom brigadom. Svima njima kao i brojnim drugim drugovima i drugaricama koji su u bilo čemu pomogli nam da monografija ugleda svjetlo dana dugujemo punu zahvalnost.

I pored idozenih napora, moguće su greške u imenima i prezimenima nekih drugova, vremenu i mjestu pogibije i pripadnosti batalj07iu.

Autori

U V O D

Teritorija Dalmacije obuhvata jadransko primorje sa ostrvima i polu ostrvom Pelješcem i prostire se od Velebita i Zrmanje na sjeverozapadi do Bokokotorskog zaliva na jugoistoku, obuhvatajući po dubini Bukovicu Kninsku, Sinjsku i Imotsku krajinu i rejon Metkovića do planine Dinare. Paralelno sa morskom obalom prostiru se planine Kozjak, Mosor i Biokovo koje svojom konfiguracijom i nerazvijenošću saobraćaja otežavaju prolaz ka unutrašnjosti. Uporedo sa njima po dubini pružaju se pianini Moseć, potom Kozjak i Svilaja, a zapadno od njih planina Promina, bogatž rudama sa najvećim rudnikom Siverićem sjeverno od Drniša. Na krajnjen sjeveru prostire se najveća i najprostranija planina Dinara. U predjeli Bukovice nalazi se visoravan Orijak. U međuprostorima planina se pružaji polja i ravnice: Ravni Kotari u rejonu Zadra. Kninsko, Sinjsko i Imotske polje i Neretljanska ravnica u rejonu Metkovića i Konavli kod Dubrovnika. Zemljište Dalmacije kraškog je sastava sa malo rastinja. Duž morske obale oko Zadra, Biograda na moru. Šibenika, Trogira, Kaštela, Splita Omiša, Makarske i Dubrovnika zemljište je plodno i ispunjeno sredozem nam vegetacijom. Ista je vegetacija i po udolinama na brojnim ostrvima i poluostrvu Pelješac. Ostrva se pružaju sa sjeverozapada na jugoistol paralelno sa obalom. Najveće rijeke su: Zrmanja, Krka, Cetina i Neretva od kojih je najbogatija vodom Neretva. Ima i više ponornica koje zi vrijeme kiša nabujaju a za vrijeme suša presušuju ili nestaju.

Pomorski saobraćaj je bio razvijen dok je putni i željeznički saobraćaj sa unutrašnjošću zemlje bio slabo razvijen. Putevi su bili makadamski ili zemljani u dosta lošem stanju, tako da su bili teže prohodni zimotorna vozila. Željeznicom normalnog kolosjeka sa unutrašnjosti zemlje bili su vezani samo Split i Šibenik, a željeznicom uskog koloseka Metkovii i Dubrovnik. Postojala je i pruga uskog kolosjeka i od Splita do Sinja.

Veći gradovi se nalaze uglavnom na obali mora (Split, Šibenik, Zadar Biograd na moru, Trogir, Omiš, Makarska i Dubrovnik), a nešto manji i unutrašnjosti (Knin, Sinj, Drniš, Imotski, Metković), kao i na ostrvima poluostrvu Pelješac (Preko na ostrvu Ugljanu; Supetar, Milna i Sumartii na Braču; Hvar, Stari Grad i Jelsa na Hvaru; Vis i Komiza na Visu Korčula i Vela Luka na Korčuli; Orebić, Trpanj i Ston na poluostrvi Pelješac).

Priobalni dio teritorije Dalmacije je privredno najrazvijeniji. Oke Splita, Šibenika, Zadra, Trogira sa Kaštelima, Solina, Omiša, Makarske Dubrovnika prostiru se plodna polja, a u tim gradovima su se podizala industrijska preduzeća. Pored pomorskog saobraćaja i trgovine u tim re

gionima i na ostrvima bio je razvijen ribolov a u centrima razvijali su se industrija i zanatstvo. U ravnicama i poljima na ostalom dijelu teritorije stanovništvo se bavilo zemljoradnjom a u planinskim predjelima i stočarstvom.

U Dalmaciji je živjelo blizu 700.000 stanovnika, od čega Hrvata 80%/o, Srba 15–16%/o (najviše u Bukovici i Kninskoj krajini), a u gradovima su živjeli pripadnici svih naših naroda i narodnosti, pa i građani stranog porijekla. Pretežan dio stanovništva živio je u gradovima na priobalnom području kao ekonomski razvijenijem.

Dalmacija je, kao i mnogi drugi djeiovi naše zemlje, bivala kroz istoriju povremeno pod vlašću raznih zavojevača koji su dolazili pretežno sa zapada. Zapadni susjedi su još od prvog vijeka naše ere pa sve do bliske prošlosti težili da priključe istočni dio jadranske obale u sastav svoje države pa su i posle prvog svjetskog rata uspjeli da zadrže pod svojom vlašću Zadar i ostrvo Lastovo.

Istorijska iskušenja stanovništva Dalmacije, njihova prirodna i ekonomska vezanost za zaleđe kao i slovenska pripadnost duboko su usađeni u svijest naroda nastanjenih na ovom tlu pa su oni nerazdvojno vezani za jugoslovensku zajednicu naroda. U daljoj i bližoj prošlosti sa teritorije Dalmacije su se javljali neustrašivi borci za bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda, što je imalo odraza na svijest naroda Dalmacije koji je vjerno slijedio te svijetle primjere svojih predaka.

U bivšoj Jugoslaviji na području Dalmacije, koje je bilo privredno razvijenije, postojala je brojna radnička klasa sa borbenom tradicijom (Split, solinski bazen, Šibenik, Omiš. Dugi Rat i druga mjesta). Povezivanje radničke klase sa Komunističkom partijom datira od samog formiranja KPJ. Pod uticajem KPJ, u njenim redovima, zatim kroz sindikalnu borbu ⁵ druge forme radnička klasa se idejno-politički izgrađivala i organizovala. Partija je takođe imala svoje organizacije i bila politički uticajna na ostrvima – naročito na Hvaru, Braču, Visu i Korčuli, kao i na području Šibenskog i Makarskog primorja, gdje su živjeli pretežno ribari, zanatlije i zemljoradnici. Oslobađajući se u godinama pred rat od frakcionaša i oportunističke (Jelaske. Baljkasa, Marića) i drugih, Partija je učvrstila svoje redove.

Na teritoriji Dalmacije postojao je Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju, koji je rukovodio i usmjeravao rad partijskih organizacija na teritoriji Dalmacije preko dva okružna komiteta (za šibensko i makarsko područje); 6 kotarskih komiteta (za Biograd na Moru, Preko, Sinj, Hvar, Metković i Korčulu), 16 mjesnih komiteta (za Šibenik, Zaton. Vodice, Prvić Luku i Prvić Šepurinu, Tribunj, Veliki Iž, Mali Iž, Split, Solin. Trogir, Zrnovicu, Kaštela, Omiš, Komižu. Biševo i Dubrovnik); 5 rejon-skih komiteta (dva u Šibeniku i tri u Splitu). Ukupno je bilo 208 partijskih organizacija sa oko 1.359 članova KPJ i oko 1.639 kandidata za prijem u Partiju i članova SKOJ-a.

Poslije kapitulacije bivše jugoslovenske vojske Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju organizovao je prikupljanje, kupovinu i sklanjanje oružja, municije i drugog ratnog materijala na čitavoj teritoriji Dalmacije angažujući za tu aktivnost članove i kandidate KPJ i članove SKOJ-a,

i njihove pristalice i drugove. Nema sumarnih podataka o prikupljenom oružju, municiji i drugom ratnom materijalu, ali iz brojnih primjera aktivnosti u tom smislu i pojedinačnih podataka o broju uskladištenog oružja i municije, vidljivo je da je ta aktivnost obezbjedila masovno učešće aktivista na čitavoj teritoriji i da je sakupljena, oteta i kupljena velika količina oružja, municije i druge ratne opreme. Sve to oružje i municija su dobro sakriveni i čuvani kod odanih odabranih i provjerenih aktivista.

Ta aktivnost je imala veliki uticaj na stvaranje raspoloženja naroda Dalmacije za borbu protiv okupatora i njihovih slugu. Time je obezbjeđena početna potrebna količina oružja i municije za naoružavanje budućih boraca za borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

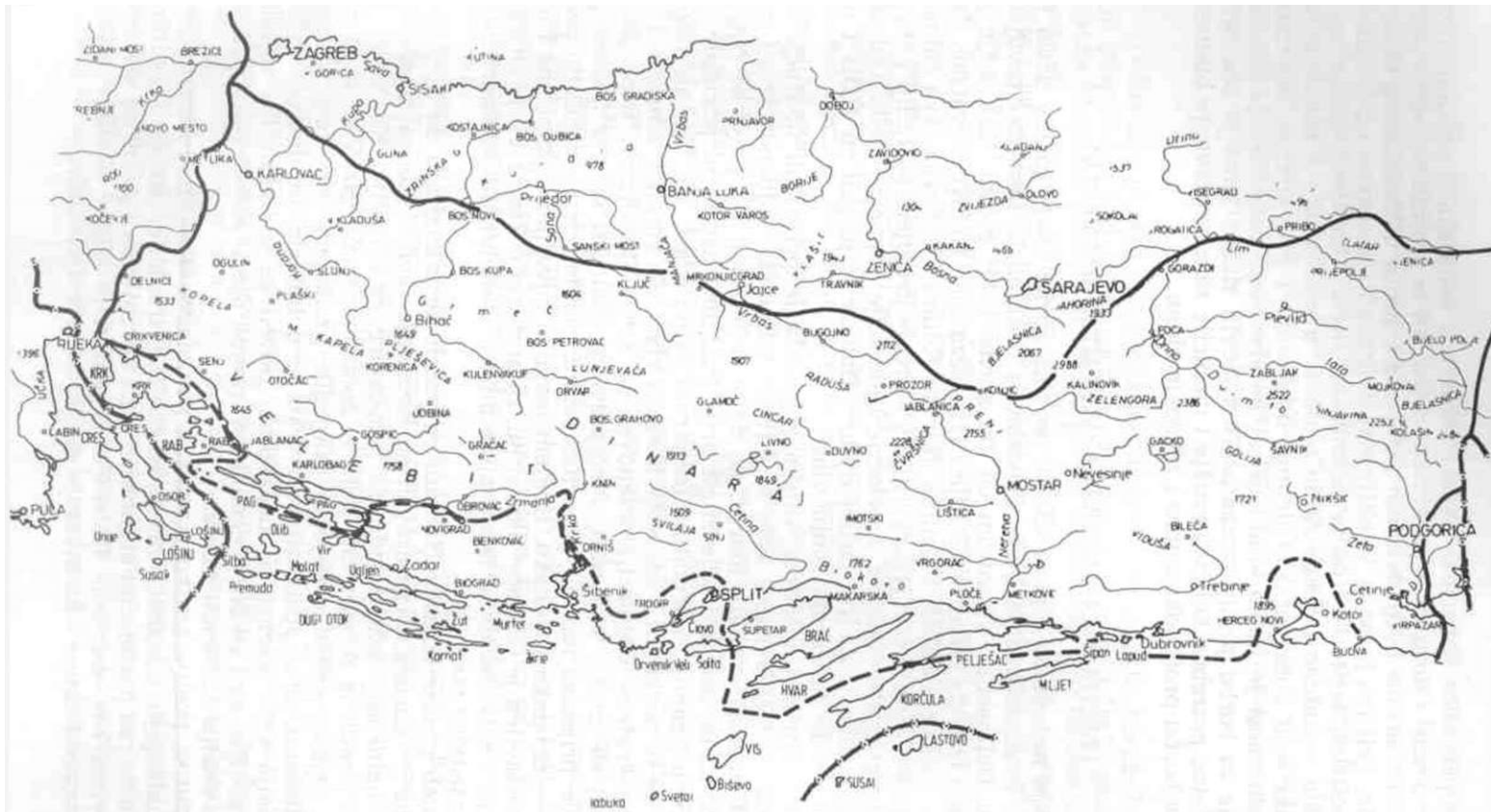
ITALIJANSKA I USTASKA OKUPACIJA DALMACIJE

Poslije neznatnog otpora silama osovine aprila 1941. godine došlo je do sloma i rasparčavanja bivše Jugoslavije. Italijanski fašistički osvajači ušli su u Dalmaciju. Ugovorom od 18. aprila 1941. godine Dalmacije je podijeljena između fašističke Italije i tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Zapadni dio područja Splita, Šibenika, Ravnih Kotara i Bukovice, sva dalmatinska ostrva osim Brača, Hvara i dijela Korčule pripojeni su Italiji i stavljeni pod upravu italijanske provincije Dalmacije (Governo della Dalmazia) sa sjedištem u Zadru. Ostali djelovi Dalmacije pripali su NDH i ns njima su ustaše formirale svoju vlast.

Do 23. aprila italijanska vojska zaposjela je pripojeno područje SE jedinicama pod komandom tada formirane talijanske vojnopomorske komande (Comanda militare marittimo della Dalmazia). Koristeći se činjenicom što su na ovo područje stigli prije Italijana, ustaše su pokušale dt u Splitu i u drugim područjima formiraju svoju vlast, ali, čim su stigli Italijani su to prekinuli i uspostavili svoju vlast. Za civilnog komesara zi okupirane krajeve Dalmacije imenovan je Artos Rartolucci. Istog danz imenovani su civilni komesari u kotarevima. Italijani su dio Dalmacijf koji im je pripadao nazvali guvernatormatom, podijelivši ga na dvije prtfektore – zadarsku i splitsku. Krajem maja za guvernera okupirane Dalmacije postavljen je Giuseppe Bastianini, za prefekta u Zadru Vezia Orazia a u Splitu Paola Zerbinia. Sva trojica bili su istaknuti funkcioneri italijanske fašističke stranke.

Odmah poslije dolaska Italijani su počeli da taktiziraju da bi pridobili simpatije naroda. Organizovali su izvođenje javnih radova, uspostavljali normalni saobraćaj i izdavali propusnice za kretanje. Na Visu i i Splitu su pustili iz zatvora one koje su ustaše zatvorile. Na Visu su poništili sve ustaške odredbe koje su ozlojedile građane a na Braču su dal nalog ustašama da napuste ostrvo i vrate se u Imotski, ne dozvoljavajuć im da dalje vrše potragu za ilegalcima. Dovedi su u Dalmaciju vojniki« starijih godišta koji su bili blagonakloni prema djeci, pokušavajući na ta, način da dobiju naklonost naroda.

Međutim, poslije kratkog vremena po dolasku italijanski fašisti počel su da uklanjaju elemente hrvatske etničke tradicije, jezika i kulture. Zabranili su rad postojećim organizacijama i društvima i počeli da stvaraji u gradovima i po ostrvima fašističke organizacije »Gil«, »Balila«, »Gat« »Dopolavore« i druge i da otvaraju svoje domove i čitaonice.

Sema 1 – Karta podjele Dalmacije od strane Italijana i ustaša koju su potpisali Mitisolini i Pavelić

Aprila 1941. godine u Splitu počinje da izlazi italijanski list »San Marco« u kojem je veličana snaga fašističke Italije i vršena propaganda za italijanizaciju Dalmacije. U njemu objavljuju slijedeće naredbe civilnog komesara: a) da se u uredima upotrebljava rimski pozdrav; b) da cijelo stanovništvo ističe italijanske zastave; c) da se uklone sve slike bivših jugoslovenskih kraljeva a istaknu slike italijanskog kralja i Musolinija. U Splitu su uklonili kip Grgura Ninskog koji je simbol borbe hrvatskog naroda protiv romanskih aspiracija na ove krajeve. Iz Etnografskog muzeja odnijeli su narodne nošnje i predmete koji su bili u vezi sa narodnim običajima i tradicijom. U Trogiru su skinuli hrvatske ambleme i slova sa nadgrobne ploče hrvatskog kneza Mladena Subića i ploču sa rodne kuće bana Petra Berislavića. U Korčuli su sa stare gradske kule uklonili spomen-ploču kralja Tomislava. Ukinuli su i hrvatske nazive ulica i dali im italijanske. U ustanovama počinju da uvode italijanski jezik i da mijenjaju lična imena građana.

I u fudbalskim klubovima pokušavaju da nametnu pravila talijanskih klubova. »Hajduku« su ponudili da promijeni ime u »Spalato«, da prihvati pravila italijanskih klubova i da igra u italijanskoj fudbalskoj ligi. U znak neslaganja i protesta sa tom odlukom igrači i uprava kluba su donijeli odluku o samoraspuštanju. Radnički sportski klub »Split« prestao je da djeluje prvih dana po kapitulaciji i njegova uprava i igrači, čim su se odnosi zaoštrili, prešli su u ilegalnost. Fudbalski klub »Žmaj« iz Blata i plivački klub »Korčula« takođe su donijeli odluku o samoraspuštanju.

Od početka okupacije italijanski okupator, držanjem jakih vojnih i policijskih snaga, te raznim ekonomskim i političkim mjerama težio je da zadrži mirno stanje u Dalmaciji i ujedno sprovede italijanizaciju područja pod njegovom vlašću . . . Organizacije komunističke partije u Dalmaciji su podsticale na otpor italijanizaciji, a i tradicionalna mržnja prema talijanskom okupatoru i slobodarski duh naroda Dalmacije nisu prihvatili takvu politiku. Pružan je otpor svakoj formi italijanizacije bez obzira na to gdje se i kako sprovodila (fašistički pozdravi zastavi, talijanski jezik u školi, upis u fašističku omladinu, sindikate i drugo). Svaka mjera italijanskih vlasti u tom smislu nailazila je na organizovan otpor omladine, radnika, žena i svih slojeva naroda. Ovakav otpor naroda Dalmacije iznenadic je italijanskog okupatora, ali on nije htjeo da odustane od svojih planova. Zato nastoji da ih sprovede drugim mjerama – terorom i pritiscima. Više nisu bila rijetka hapšenja građana i njihovo maltretiranje prinudnim davanjem ricinusa, batinanjem, izbacivanjem đaka iz škole i radnika s posla itd. – sve sa ciljem zastrašivanja i slamanja otpora naroda. Pošte je otpor italijanizaciji narastao u svim djelovima Dalmacije, fašisti počinju da maltretiraju cijelo stanovništvo, nastojeći da ga zaplaše i pokolebaju u njegovom otporu. Međutim, fašisti su naišli na organizovan otpor. Pokušaji da skrše otpor i unište živo jezgro pokreta, koje su vidjeli u komunizmu, nije im pomogao. Umjesto jednog ubijenog ili interniranog aktivirale su se desetine novih boraca.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije osloncem na Mačekovu Hrvatski seljačku stranku – organizovanu kao Seljačka zaštita, ustaše su pokušali da na čitavoj teritoriji Dalmacije uspostave svoju vlast, ali su im to onemogućili Italijani kada je 23. aprila 1941. italijanska vojska zaposjela anektirano područje Dalmacije i zavela svoju vlast.

Pri formiranju svoje vlasti ustaše su započele teror u regionima gdje je živjelo stanovništvo srpske narodnosti prisiljavajući ga da pređe u katoličku vjeru ili da se iseli. Poslije toga su prešli na masovne pokolje u Kninskoj krajini i drugim mjestima gdje je bio srpski živalj, a u regionima gdje je bio hrvatski živalj hapsili su i progonili komuniste i njihove simpatizere, a kasnije i sve one koji nisu odobravali njihovu strahovladu.

Zločini ustaša i teror italijanskih okupatora, izazvali su ogorčenje naroda u Dalmaciji koji je počeo masovno da ispoljava mržnju prema svim zločincima.

ORGANIZOVANJE ORUŽANE BORBE U DALMACIJI

Kada je fašistička Njemačka izvršila napad na Sovjetski Savez i kada je 4. jula CK KPJ donio odluku o dizanju ustanka protiv okupatora i njegovih slugu, sastao se Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju i precizirao najvažnije zadatke koji su stajali pred komunistima, omladinom, radnicima, **pred** narodima Dalmacije – Hrvatima i Srbima sa ciljem razvijanja oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U pismima nižim partijskim rukovodstvima istaknute su mjere i forme stvaranja partizanskih odreda i traženo od njih da otpočnu izvođenje diverzantskih akcija i sabotaža (na komunikacijama i objektima koji služe okupatoru i njegovim slugama).

Izbijanjem ustanka u Lici i Bosanskoj krajini, koncem jula 1941. godine zahvatio je i područje između Like i Knina i prenio se na srpska sela u Bukovici i zapadnom dijelu Dinare. Početkom avgusta 1941. godine, uz prisustvo člana CK KPH Pavia Papa Šilje i španskog borca Mirka Kovadevića Lala, na sastanku Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju odlučeno je da se organizuju slijedeći partizanski odredi: Splitski, Solinski, Kaštelansko-trogirski i Sinjski, sa zadatkom da se probiju do planine Dinare i da na tom predjelu otpočnu borbu protiv neprijatelja, zatim Šibenski, Primoštensko-rogoznički i Zatonsko-vodički koji treba da se probiju u Kninsku krajinu, onemoguću italijansku politiku bratoubilačke borbe i ponovo pokrenu ustanak u Kninskoj krajini. I jedni i drugi trebalo je da se povežu sa ustanicima u Bosanskoj krajini i Lici i oslone se na njih. Međutim, uslijed nedovoljne pripreme ljudstva, slabog prihvata na terenu, slabe veze, neiskustva, nepoznavanja terena i izdaje četnika kod Drniša, Splitski i Šibenski odred su stradali, a ostali su se vratili. Neki nisu ni krenuli. Manji broj drugova uspio je da se probije do partizanskih odreda u Bosni, u koje su se uključili. Ovaj neuspjeh doveo je do stradanja ljudstva tih odreda. Poginulo je i streljano oko 40 drugova iz Splitskog i Šibenskog odreda, i to onih najsmjelijih i najodanijih, prekaljenih u surovj borbi s bivšim nenarodnim režimima, što je usporilo razvoj oružane borbe u Dalmaciji. To je bio težak udarac za narodnooslobodilački pokret Dalmacije. Partijsko rukovodstvo u Dalmaciji je poduzelo potrebne mjere da ispita uzroke ovog neuspjeha i organizuje dalji razvoj oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U Split je oktobra 1941. godine stigao Rade Končar, sekretar CK KPH, da pomogne Pokrajinskom komitetu na poduzimanju potrebnih mjera za jačanje narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji.

Vojno-političke mjere i zadaci – te partijske mjere prema krivcima za stradanje i vraćanje odreda bili su od presudnog značaja za dalji razvoj borbe, za aktivnost komunista, omladine i naroda Dalmacije.¹⁾ Ponovo je stvorena povoljna klima i raspoloženje u Dalmaciji za razvijanje partizanskih odreda i grupa, za uspješnije razvijanje oružane borbe. Poslije toga ponovo su stvoreni partizanski odredi i grupe koji su otpočeli oružanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Za objedinjavanje komande nad aktivnostima partizanskih odreda i grupa na teritoriji Dalmacije Pokrajinski komitet je, na sjednici od 12. novembra 1941. godine u Splitu, uz prisustvo Rade Končara, odlučio da se formira *Štab partizanskih odreda Dalmacije* kao operativni organ za rukovođenje partizanskim odredima. Međutim, taj štab je počeo da funkcioniše tek 12. februara 1942. godine na Dinari kada je Vicko Krstulović kao komandant tog štaba stigao na Vrdovalo. Dvadeset i drugog marta je stigao i komesar štaba Vojin Zirojević (petog aprila 1942. godine njega su ubili četnici u selu Crni Lug). Operativni oficir štaba odreda bio je Maks Bace Milić.

Organizovanje partizanskih odreda i grupa širom Dalmacije, njihovo narastanje i sve brojnije oružane akcije ozbiljno su zabrinjavale italijanskog okupatora i njegove slugu. Stoga i neprijatelj, uz pooštavanje represivnih mjera – hapšenja, interniranja i strijeljanja rodoljuba i nedužnih građana, dovlači nova pojačanja i nastoji formirati četničke jedinice – te ih pored ustaša pokušava što više uključiti u zajedničku borbu protiv narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i grupa. Na kraju 1941. godine italijanski okupator i njihove slugu (ustaše, domobrani, četnici i dr.) raspolagali su sa oko 100.000 naoružanih vojnika i oficira prema nešto više od 800 boraca – koliko ih je tada bilo u partizanskim odredima i grupama Dalmacije.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine otišlo je u nekoliko grupa oko 180 boraca iz Dalmacije u Liku, i to sa šibenskog i biogradsko-zadarskog područja i Bukovice, većinom članova KPJ, kandidata i skojevaca. Početkom 1942. godine narasta broj žarišta borbe na području Dalmacije. Dinara, Bukovica, Biokovo, Mosor, Kamešnica, šibensko područje, Livanjsko polje i ostrva – postaju centri i baze partizanskih odreda i grupa. Tu se stvaraju prve slobodne teritorije i formiraju prvi narodnooslobodilački odbori.

Stvaranje i narastanje odreda i njihovo teritorijalno povezivanje i djelovanje zahtijevali su odgovarajuću organizaciju vojno-operativnog rukovođenja. Zato je krajem marta 1942. godine prema direktivi Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, imenovan od strane Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske – *Štab 4. operativne zone*. Pod njegovim vojno-operativnim rukovodstvom bila je obuhvaćena teritorija od Zrmanje do Neretve i od mora i ostrva do Livanjskog i Duvanjskog polja.

¹⁾ »Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945, Zbornik dokumenata 1«, dok. 42, str. 139; dok. 43 str. 143; dok. 53, str. 161; dok. 55, str. 169 – izdao Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Radi povoljnijeg razvoja oružane borbe i što uspješnijeg rukovođenja partizanskim odredima štab zone je podijelio teritoriju na četiri operativna područja: sjeverodalmatinsko, srednjodalmatinsko, južnodalmatinsko i livanjsko-duvanjsko. Na tim područjima partizanski odredi su vremenom brojno narastali, pa su od njih formirani bataljoni koji su zatim ušli u sastav 1. dalmatinske brigade. Njihovo formiranje najtješnje je vezano za dalji razvoj oružane borbe u Dalmaciji 1942. godine.